
Atlas Shrugged;

Utopie of dystopie?

Bachelor thesis

Filosofie van Beleid en Management

Esmee Arends (311395)

Faculteit der Wijsbegeerte

Erasmus Universiteit Rotterdam

Begeleider: dr. A.W. Prins

Adviseur: prof. dr. J.J. Vromen

Aantal woorden: 10.440

10 EC - Juli 2012

Voorwoord

Voor u ligt de scriptie die geschreven is ter afsluiting van de Bachelor Filosofie van Beleid en Management aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Deze scriptie is een proeve van bekwaamheid in het kritisch kunnen lezen van filosofische werken en het hierover kritisch kunnen schrijven. Ik heb getracht een kritische recensie te schrijven over *De Utopie van de Vrije Markt* (2010) geschreven door Hans Achterhuis.

In deze scriptie combineer ik de bachelor Filosofie van Beleid en Management met mijn hoofdstudie Bedrijfskunde. Op aanraden van mijn begeleider, dr. A.W. Prins, ben ik gekomen tot het werk van Hans Achterhuis. Ik zal daarom in deze scriptie door een filosofische bril naar een economische theorie kijken; de theorie van de vrije markt.

Dank gaat dan ook uit naar dr. A.W. Prins, voor het goed doorgronden van mijn wensen omtrent het te kiezen werk en zijn kritische blik ten tijde van het schrijven van deze scriptie. Ook wil ik Carolina Broemmel bedanken voor alle inhoudelijke discussies tijdens het schrijfproces.

Esmee Arends

Juli 2012

Utopia heet ik, het land waar niemand heen wil gaan,
en toch kan ik met Plato's Staat de vergelijking aan;
ik win misschien zelfs wel, want die bestaat slechts uit papier
en loze praat, terwijl het allemaal wel echt is hier!
Mijn wetten zijn het allerbeste, mijn volk is rijk en blij:
Eutopia, land van geluk, die naam past meer bij mij!¹

Thomas More

And now I see the face of god, and I raise
this god over the earth, this god whom men have
sought since men came into being, this god who
will grant them joy and peace and pride.
This god, this one word: "I".

*Ayn Rand*²

¹ Openingsgedichtje van *Utopia* van Thomas More (1516). Het is een woordspeling tussen de namen *Utopia*, 'niet-bestaande plaats', en *Eutopia*, 'plaats van geluk'.

² Ayn Rand (1946) *Anthem*, New York: Signet Books.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
<i><u>Bestaat er een kapitalistische utopie?</u></i>	5
<i><u>Opzet van deze scriptie</u></i>	6
Hoofdstuk I - Utopie	7
<i><u>Utopia</u></i>	7
<i><u>Kenmerken van een utopie uit De Erfenis van de Utopie</u></i>	7
<i><u>Atlas Shrugged</u></i>	10
Hoofdstuk II – Uiteenzetting van De Utopie van de Vrije Markt	11
<i><u>Objectivisme</u></i>	11
<i><u>Atlas Shrugged</u></i>	11
<i><u>De utopie van het neoliberalisme</u></i>	12
<i><u>De drie kenmerken van een utopie</u></i>	13
<i><u>De geschiedenis van de vrije markt</u></i>	14
<i><u>Geschiedenis van het denken over de vrije markt</u></i>	17
<i><u>Noch markt, noch staat</u></i>	17
Hoofdstuk III - Ayn Rand	19
<i><u>Overzicht van Rands leven</u></i>	19
<i><u>Invloed op Rands denken</u></i>	20
<i><u>Waarom we Rand in Europa niet kennen</u></i>	20
<i><u>Rand en Greenspan</u></i>	21
Hoofdstuk IV - Atlas Shrugged; Utopie of niet?	23
<i><u>Sub-kenmerken</u></i>	23
<i><u>Hoofdkenmerken</u></i>	24
<i><u>Utopie of toch niet?</u></i>	26
Hoofdstuk V - Kapitalisme, Greed en Selfishness	28
<i><u>Kapitalisme</u></i>	28
<i><u>Greed en Selfishness</u></i>	29
<i><u>Methode</u></i>	29
<i><u>Wat dit verandert</u></i>	30
Conclusie	31
<i><u>Recensies van De Utopie van de Vrije Markt</u></i>	31
<i><u>Verdediging van Rand</u></i>	32
Bibliografie	33

Inleiding

Het is het jaar 2007; we horen voor het eerst over een ‘hypotheekcrisis’ in de Verenigde Staten. Een aantal Amerikanen hebben problemen met het voldoen van hun hypotheeklasten, hetgeen een kettingreactie teweeg brengt. Mensen die geen hypotheek mochten krijgen, kregen die toch. Doordat zij hun hypotheeklasten niet meer kunnen betalen, moeten zij hun huis teruggeven aan de bank waardoor het aanbod van huizen sterk stijgt en de huizenprijzen sterk dalen. Het gevolg is een ineenstorting van de huizenmarkt, die steeds meer hypotheekbanken in de problemen brengt. De banken hebben te veel krediet verstrekt waar feitelijk geen onderpand tegenover staat. De waardedalingen van hun leningen moeten de banken afschrijven waardoor de beurskoersen van de financiële instellingen dalen. In 2008 gaat vervolgens de eerste bank op de fles, Lehman Brothers, door onvoldoende financiële buffers om de klappen op te vangen. De kredietcrisis komt in een stroomversnelling.

Deze kredietcrisis vormt voor Hans Achterhuis de reden tot het schrijven van *De Utopie van de Vrije Markt* (2010). Sommige mensen schuiven de schuld van deze crisis in de schoenen van Alan Greenspan, tot 2006 de president van de Amerikaanse Federal Reserve Bank. Achterhuis haalt hiervoor een citaat van Driehuis aan: *“Zonder hem was er geen crisis geweest. Hij is het intellectuele brein waaraan de crisis is ontsproten.”* (Driehuis, 2009, p. 32) Greenspan was er van overtuigd dat er geen betere weg naar economisch heil bestond dan het kapitalisme.

Bestaat er een kapitalistische utopie?

Achterhuis begint zijn boek met de vraag: ‘Bestaat er een kapitalistische utopie?’. In het vervolg van het boek geeft hij antwoord op deze vraag aan de hand van een boek geschreven door Ayn Rand, *Atlas Shrugged* (1957). Dit boek bestempelt Achterhuis als “de kapitalistische utopie ten voeten uit” (Achterhuis, 2010, p. 7). *“In Atlas Shrugged proberen kapitalistische utopisten op allerlei manieren de bestaande samenleving kapot te maken. Alleen wanneer de ondergang en de vernietiging van de oude wereld volledig is, is het voor hen mogelijk om de nieuwe utopische economie van het vrijemarktkapitalisme op te bouwen”* (Achterhuis, 2010, p. 9), zo luidt Achterhuis’ korte karakterisering van het boek. Achterhuis onderwerpt de geschiedenis van het utopische denken aan een grondige analyse en komt tot de conclusie dat de utopie een gevaarlijk concept is, dat overboord gegooid dient te worden.

Atlas Shrugged is weinig bekend in Europa, maar is in de Verenigde Staten het meest verkochte boek na de bijbel en is daarmee, voor veel Amerikanen, het

belangrijkste werk uit de twintigste eeuw. De hoeveelheid aandacht die Achterhuis aan Rands filosofie besteedt komt voort uit het feit dat Achterhuis haar werk ziet als een popularisering van het denken van Friedrich von Hayek, die samen met John Locke, Adam Smith, Jeremy Bentham, Ludwig von Mises en Milton Friedman behoort tot de oorspronkelijke dragers van de liberale stroming. Verder is het belangrijk op te merken dat Ayn Rand zowel fictie als non-fictie heeft geschreven, waardoor haar invloed op verschillende manieren gevoeld wordt. *Atlas Shrugged* is één van Rands non-fictie werken, ook wel een ideeën-roman genoemd.

Opzet van deze scriptie

Zoals hierboven al beschreven, en in het verloop van deze scriptie duidelijk zal worden, trekt Achterhuis de conclusie dat er inderdaad een dergelijke kapitalistische utopie bestaat. De centrale vraag van deze scriptie zal zich dan ook richten op de vraag of Achterhuis deze conclusie terecht trekt of niet.

Om deze vraag goed te kunnen beantwoorden, wordt eerst een beschrijving gegeven van wat een utopie is. Hierna volgt een uiteenzetting van *De Utopie van de Vrije Markt*. Vervolgens ligt de focus op de persoon die schuil gaat achter de kapitalistische utopie, Ayn Rand. Hierna wordt gekeken of *Atlas Shrugged* inderdaad de utopie is die Achterhuis erin ziet, en zal meer gefocust worden op Rands ideeën van kapitalisme, 'greed' en 'selfishness'. Uiteindelijk wordt afgesloten met de conclusie, bestaande uit een korte samenvatting en een eindbeschouwing.

Hoofdstuk I - Utopie

uto·pie *de; v -pieën*: onbereikbaar ideaal

Utopia

Het woord 'utopie' werd voor het eerst gebruikt in het boek *Utopia* (1516), van Thomas More. Hij beschreef een eiland met een ideale samenleving, waarop de verteller van het verhaal terecht komt. Als naam van dit eiland, bedacht More de naam 'Utopia'. Het laatste deel hiervan komt van het Griekse 'topos', dat plaats of plek betekent. Wat vóór dit 'topos' staat, is dubbel te interpreteren. Het verwijst zowel naar 'ou-topia', met *ou* als negatie, dus een *niet bestaande plaats*, als naar 'eu-topia', met *eu* als het goede, dus een *goede plaats* (Achterhuis, 2006, p.15). Deze twee connotaties laten zien dat het moeilijk is het begrip 'utopie' eenduidig te bepalen.

Kenmerken van een utopie uit *De Erfenis van de Utopie*

'Utopische' plaatsen kunnen met enige goede wil ook in sprookjes, mythen, volksverhalen en dergelijke worden teruggevonden. Om het karakteristieke van de utopie zichtbaar te maken kunnen er echter wel een aantal kenmerken geïdentificeerd worden. Wanneer een tekst een aantal gemeenschappelijke kenmerken bezit, ook wel 'familiegelijkenissen' genoemd door Wittgenstein, en deze kenmerken betrekking hebben op een utopie, dan mag een tekst utopisch worden genoemd. Een voordeel van deze methode is dat niet elk kenmerk bij elk familielid hoeft terug te keren (Achterhuis, 2006, p.20), zolang er maar genoeg andere karakteristieken overblijven. Deze karakteristieken worden door Achterhuis geïdentificeerd in *De Erfenis van de Utopie* (1998, p.14-16), door te kijken naar vier utopische teksten (te weten: *Utopia* van More, *Wij* van Jevgeny Zamjatin, *Woman on the Edge of Time* van Marge Piercy en *Anthem* van Ayn Rand). Achterhuis identificeert drie hoofdkenmerken. Ik zal, om verwarring tegen te gaan, bij ieder kenmerk een voorbeeld geven uit *Utopia* van Thomas More.

Hoofdkenmerken

Het eerste kenmerk dat een utopie van andere verhalen onderscheidt is **maakbaarheid**. Zo begon Koning Utopos, de stichter van Utopia, met het ondernemen van twee acties voor het stichten van de ideale samenleving. *"In de eerste plaats liet hij de landengte van het schiereiland waar de Utopiers woonden, doorgraven zodat het een geïsoleerd eiland werd. In de tweede plaats ontwierp hij wetten en instituties voor de nieuwe samenleving die zo mogelijk werd. Zowel de natuur als de samenleving is in Utopia op rationele wijze*

maakbaar en beheersbaar.” (Achterhuis, 1998, p.15). Utopia is dus geconstrueerd door de mens. Deze maakbaarheid vertaalt zich vaak in de mogelijkheden van de techniek. Hierbij kan ook gedacht worden aan de techniekfilosofie van Heidegger; de hele werkelijkheid wordt gebruikt als grondstof, als materiaal voor het verwezenlijken van het menselijke geluk.

Het tweede kenmerk dat Achterhuis onderscheidt, is dat het in alle geschriften gaat om een **samenleving**. Wanneer er gekeken wordt naar het geschrift van More, gaat het in een utopie niet om persoonlijk gerichte idealen, wensen of verlangens. In de schepping van More *“wordt een gemeenschap beschreven. In de lijn van More kunnen bepaalde maatschappelijk bewegingen en experimenten al dan niet als utopisch worden gedefinieerd. Voor ondernemingen, kunstwerken en levensidealen die op het persoonlijke vlak gericht zijn, kan dat nooit het geval zijn.”* (Achterhuis, 1998, p.15) Ook gaat het in de andere drie utopische teksten steeds om samenlevingsexperimenten en niet om redding, bekering of verbetering van het individu. Het individu is ondergeschikt aan de gemeenschap.

Als laatste karakteristiek noemt Achterhuis het **holisme** of de **totaliteit** van het maatschappelijke experiment. Een utopie behelst een totale reconstructie van een bestaande samenleving met een radicaal ander maatschappelijk systeem. Ook is er in een utopie bijzonder veel oog voor zelfs de kleinste bijzonderheden, aangezien een dergelijk radicaal systeem alleen maar kan functioneren wanneer elk onderdeel zijn juiste en noodzakelijke plaats heeft. Juist omdat alles samenhangt, lopen deelverbeteringen en partiële hervormingen het gevaar in de bestaande maatschappelijke structuren vast te lopen of deze zelfs te versterken. *“[Daarom] gaat de utopie van een totale verandering van een gemeenschap uit. ... Brede maatschappelijk idealen – meer gerechtigheid, vrede, vrijheid – zijn daarom niet voldoende om een beweging als utopisch te bestempelen”* (Achterhuis, 1998, p.15-16).

Sub-kenmerken

Hoewel Achterhuis deze drie kenmerken bestempelt als *de* drie hoofdkenmerken van een utopie, voegt hij in nog enkele kenmerken toe die *ook* in een utopie aanwezig kunnen zijn. Zo argumenteert Achterhuis dat in elke utopie *“de wil tot macht, zelfs tot absolute macht, verstopt [zit]”* (Achterhuis, 1998, p.21). Deze **machtsdroom** komt naar voren in de gewelddadigheid waarmee ieder die het niet eens is met de betere wereld van de auteur, in diens schepping bejegend wordt. Een utopie kent meestal maar één echt personage waarmee de auteur zich uitdrukkelijk vereenzelvigd in zijn wil tot macht.

Een ander kenmerk, dat in feite samenhangt met de totaliteit van een utopie, is de **totale breuk die leidt tot een nieuw begin**. Deze breuk moet totaal zijn om de utopie gestalte te kunnen geven. In *Utopia* wordt deze radicale breuk gelijk duidelijk op de eerste pagina, waarin More stelt dat Koning Utopos het land veroverde om er een totaal nieuwe beschaving te beginnen. Maar ook het doorsteken van de verbindingen met het vaste land symboliseert de radicale breuk die aan Utopia ten grondslag ligt. Alle banden met het verleden worden zo verbroken (Achterhuis, 1998, p.69-72). Om deze totale breuk kracht bij te zetten, wordt **stralende toekomst tegen een rampzalig heden** geplaatst. Naarmate het heden als duisterder wordt voorgesteld, kan de toekomst immers meer schitteren.

Liefde en seks moeten gereguleerd worden aangezien zij de harmonie en het geluk in een utopie bedreigen. Het draait in de liefde immers om de unieke persoonlijkheid van de ander en het eigen zelf; in de utopie moet het individu juist altijd ondergeschikt zijn aan het collectief. Daarom moet de liefde, op zijn minst, streng gereguleerd worden. In *Utopia* steunt de harmonie in het huwelijk grotendeels op de mannelijke heerschappij. Zo staan er bijvoorbeeld zeer hoge straffen op overspel en is de vrouw in het huwelijk ondergeschikt aan haar man (Achterhuis, 1998, p.72-77).

More's Utopia loopt eeuwen vooruit op de hygiëne van de typische laatmiddeleeuwse stad. Inwoners willen geen vuiligheid en bederf in hun stad, waardoor bijvoorbeeld de slachtplaatsen zich buiten de stad bevinden en het slachten voltrokken wordt door slaven. De Utopiërs willen er namelijk niet aan gewend raken om dieren te doden en in stukken te hakken, "*waardoor de barmhartigheid, de trek die de mens het meest siert en hem eigenlijk pas tot mens maakt, langzamerhand verloren zou gaan*" (Achterhuis, 1998, p.77-86). Slachtingen zouden de **zuiverheid** en menselijkheid van Utopiërs aantasten.

In elke utopie moet de **verdeling van de arbeid** worden geregeld. Want zelfs in de meest harmonieuze samenleving blijft er vies en onaangenaam werk bestaan dat de gelukkige inwoners ervan zullen moeten verrichten. In *Utopia* wordt smerig en gevaarlijk werk daarom uitbesteed aan huurlingen en slaven (Achterhuis, 1998, p.81-86).

Verder komt ook het **belang van opvoeding en onderwijs** in elke utopie terug. In *Utopia* bestaat er een leerplicht. Maar ook later in hun leven besteden Utopiërs veel vrije uren aan hun geestelijke en persoonlijke ontwikkeling (Achterhuis, 1998, p.86-87).

De aantrekkingskracht van een utopie bestaat grotendeels uit het **geluk** dat de inwoners ervan ervaren. In hun ethiek bestuderen Utopiërs dan ook voornamelijk in welk

ding, of in welke dingen het geluk van de mens gelegen is. Zij maken hierin onderscheid tussen echte en onechte behoeften. Luxe goederen vallen in de categorie onechte behoeften en de productie hiervan wordt in Utopia dan ook als volstrekt zinloos beschouwd. Om te kunnen voorzien in echte behoeften, wordt schaarste tegen gegaan (Achterhuis, 1998, p.87-90).

Wie zichzelf de vraag stelt, “Zou ik zelf in deze utopie willen leven?”, zal veelal ontkennend antwoorden, omdat in iedere utopie **geweld heerst**. *“Omdat de bewoners geacht worden in volstrekte harmonie met elkaar te leven, borrelt en kookt het voortdurend onder het glad gepolijste deksel waarmee de geïnteresseerde buitenstaander in eerste instantie kennismakt. Alleen wie geen buitenstaander wil blijven krijgt de kans om onder het deksel te kijken”* (Achterhuis, 1998, p.93). Met de verschillende verdedigingsmechanismen (e.g. forten met permanente bezetting, natuurlijke versterkingen) laat Utopia zich met geweld afgrenzen van de buitenwereld. Bovendien heeft Utopia zijn bestaan te danken aan een gewelddadige veroveringsoorlog van Koning Utopos.

Atlas Shrugged

Aan de hand van bovenstaande kenmerken identificeert Achterhuis een tekst als al dan niet utopisch. Dit dient dan ook als basis voor de karakterisering van *Atlas Shrugged* als een utopie, waarin Achterhuis alle drie de hoofdkenmerken en meerdere sub-kenmerken herkent. Dit wordt besproken in het volgende hoofdstuk.

Hoofdstuk II – Uiteenzetting van *De Utopie van de Vrije Markt*

Alvorens dieper in te gaan op het boek *Atlas Shrugged* (1957), wordt er een korte uiteenzetting gegeven van *De Utopie van de Vrije Markt*, dat is opgedeeld in vier grote delen. Hierbij zijn met name de delen uitgelicht die van belang zijn voor het beantwoorden van de centrale vraag.

Objectivisme

Achterhuis wijdt deel I van zijn boek aan 'het Atlantis van Rand'. Voor Achterhuis vormt de kredietcrisis de beslissende aanleiding om de kapitalistische utopie aan de orde stellen. Alan Greenspan heeft, in Achterhuis' ogen, direct aan die crisis bijgedragen. Rand en Greenspan zijn 'Objectivisten', een filosofische stroming die Rand heeft ontworpen. Het centrale concept van het Objectivisme is *selfishness*. Het volgen van eigenbelang is geen subjectieve keuze, maar objectief gezien de meest redelijke keuze. Hoewel alle ethische systemen uit de traditie er van uit gaan dat *selfishness* een kwaad is en altruïsme een deugd, stelt Rand dat het precies andersom is. De mens in het Objectivisme moet leren dat hij altijd moet handelen met het oog op zijn rationele eigenbelang. Dit rationele eigen belang kan vooral worden gekozen via de scheppende productie. Wat de mens op deze wijze creëert, is zijn onschendbare eigendom. Delen met anderen wijst Rand resoluut af als een irrationele handeling. In de ideale wereld van Rand draait alles dus om produceren, concurreren en handel. Niets, maar dan ook niets gebeurt uit altruïsme, medemenselijkheid of vriendschap. Deze boodschap zit tevens verborgen in de titel *Atlas Shrugged*. De kern hiervan geeft Achterhuis kort weer: “...*de last van het overleven van de mensheid [is] altijd gedragen door 'Atlassen', dat wil zeggen, vrije, geniale producenten. Zij zorgden ervoor dat er voedsel voor iedereen was, zij leerden hun medemensen de natuur rationeel te besturen en technieken te ontwikkelen om haar te onderwerpen ... Door invloed van mystici, priesters en filosofen waren deze creatieve eenlingen er echter ook van overtuigd geraakt dat het hun taak en plicht was om zichzelf grotendeels weg te cijferen voor hun medemensen*” (Achterhuis, 2010, p.18-19). Kortom: wanneer de behoeften van andere mensen toch een rol gaan spelen, dan gaat de vrije samenleving ten onder.

Atlas Shrugged

In de samenleving die Rand in haar roman schetst, heeft men het idee van collectief altruïsme grotendeels aanvaard. Productiemiddelen zijn dan ook veelal genationaliseerd. Amerika is de enige overgebleven kapitalistische staat, maar ook hier gaat de vrije markt

langzaam ten onder, en wel om twee redenen. Zo wordt er door de regering steeds meer ingegrepen in de vrije markt door hogere belastingen in te voeren, kartelvorming te verbieden en vakbonden meer zeggenschap te geven. Naast deze socialistische aspiraties van de regering, is er nog een tweede reden waarom de vrije markt ten onder gaat: steeds meer topindustriëlen verdwijnen op mysterieuze wijze, en niemand blijkt in staat te zijn de achtergelaten bedrijven met succes voort te zetten.

Waar zijn deze verdwenen topindustriëlen gebleven? Ze zijn verhuisd naar een vallei in de bergen van Colorado, waar in het geheim een nieuwe maatschappij wordt voorbereid. Deze vallei is, zoals de inwoners zeggen, hun Atlantis. In de wereld buiten dit Atlantis, zijn de 'Atlassen in staking gegaan' (dit is tevens de Nederlandse vertaling van *Atlas Shrugged*).

In Atlantis produceert iedereen en concurreert iedereen met iedereen; alles moet uit eigen arbeid worden verdiend. De welvaart groeit hierdoor in Atlantis snel, in tegenstelling tot wat er in de buitenwereld gebeurt. De inwoners van Atlantis proberen op allerlei manieren de bestaande samenleving kapot te maken. Wanneer de buitenwereld echt op instorten staat, is het moment aangebroken dat de bewoners van Atlantis de wereld kunnen gaan redden. John Galt, hun leider, sluit het boek af: “*De weg is nu vrijgemaakt. We gaan terug naar de wereld.’ Hij hief zijn hand omhoog en boven de lege, verwoeste aarde maakt hij in de lucht het teken van de dollar*” (Rand, 1957, p. 1168).

De utopie van het neoliberalisme

Na deze korte schets van Rands boek, gaat Achterhuis in op de vraag waarom men in Europa het utopisch neoliberalisme van Rand niet of nauwelijks kent. Hij identificeert verschillende obstakels, die het Europeanen moeilijk maken de neoliberale utopie te onderkennen, die uit de weg geruimd moeten worden. De eerste is de culturele en politieke kloof tussen Europa en de Verenigde Staten. Het deel van de cultuur dat we delen is vooral de ‘elitaire cultuur’. Achterhuis wil hier het boek van Rand niet onder scharen. De enkele keer dat het belang van de denkbeelden van Rand wel enigszins door de Europese en Amerikaanse elite wordt onderkend, wordt haar werk niet echt serieus genomen (Achterhuis, 2010, p.25-26). Verder stelt Achterhuis, verwijzend naar Slavoj Žižek, dat het lijkt alsof niemand het kapitalisme heeft bedacht of uitgevoerd. Bij het communisme, bijvoorbeeld, kunnen er verschillende denkers en teksten genoemd worden die verantwoordelijk zijn zoals Rousseau en *Het Communistisch Manifest* van Marx en Engels (Achterhuis, 2010, p.27).

Het tweede obstakel is 'onze' visie op het klassieke liberalisme. Aangezien het verschil tussen het klassieke en het neoliberalisme niet altijd even duidelijk is, wordt een duidelijke visie op het neoliberalisme belemmerd. Het klassieke liberalisme maakt een scherp onderscheid tussen publiek en privaat, tussen staat en samenleving. Het liberalisme ziet de staat als de uitdrukking van de politieke wil en combineert economische met politieke vrijheid. Het neoliberalisme kent alleen maar private belangen en ziet de staat als een soort superieure verzekeringsmaatschappij voor deze private belangen. Het neoliberalisme gaat ervanuit dat de vrijemarkt in staat is zaken beter te regelen dan organisaties die door de overheid gestuurd worden. Binnen het neoliberalisme schuift de overheid dus meer taken af naar de markt.

Het derde obstakel dat Achterhuis identificeert is de ongewone inhoud van het neoliberalisme als utopie. In veel utopieën zijn hebzucht en begeerte afgeschaft. In de utopie van Rand draait het juist om de deugd van hebzucht en is geld het symbool van succes, gerealiseerd geluk en creativiteit. Inhoudelijk lijkt deze utopie dan ook nauwelijks op andere utopieën en wordt daarom vaak over het hoofd gezien.

De drie kenmerken van een utopie

Hierna komt een cruciaal hoofdstuk van het boek, 'de familie van utopieën', waarin Achterhuis nogmaals de drie basiskenmerken van een utopie bespreekt, zoals eerder in zijn *De Erfenis van de Utopie* (1998): maakbaarheid, samenleving en totaliteit.

1. **Maakbaarheid:** De maakbare samenleving, zo stelt Achterhuis, komt bij de kapitalistische utopie tot stand 'via de vrijmaking van de markt'. Er zit hier echter wel een paradoxale wending bij inbegrepen. Deze vrije markt lijkt alleen gerealiseerd te kunnen worden, onder verwijzing naar Foucault, dankzij een actieve en waakzame politiek van de overheid.
2. **Samenleving:** Achterhuis trekt de conclusie dat de samenleving eigenlijk niet bestaat in *Atlas Shrugged*. Alles wat we over de samenleving kunnen weten, komt voort uit het bestuderen van individuen en hun onderlinge relaties. Toch ontwerpt Rand een geheel van maatschappelijke voorwaarden, waardoor Atlantis ook als samenleving gestalte krijgt. Wanneer er geen sprake zou zijn van een samenleving, zou *Atlas Shrugged* eigenlijk gaan over atlanten die botsen met het conformisme van de bestaande maatschappij.
3. **Totaliteit:** Het laatste criterium van de utopie ziet Achterhuis vooral terug komen aan het einde van het boek van Rand. Als John Galt de macht aangeboden krijgt om Amerika te hervormen, weigert hij. Het gaat hem om het scheppen van een

volledig nieuwe maatschappij die al in het kleine Atlantis belichaamd is; deze gerichtheid op het geheel noemt Achterhuis totaliteit. Alles moet anders, verbeteringen houden alleen maar het oude, slechte systeem langer in stand.

Naast deze drie fundamentele kenmerken van een utopie identificeert Achterhuis, zoals eerder besproken in Hoofdstuk I, nog enkele andere formele kenmerken, zoals: een radicale breuk die nodig is voor een nieuw begin, zuiverheid van personen, oplossen van problemen die het harmonieuze samenleven van mensen kunnen verstoren (liefde en seks reguleren en arbeid verdelen) en geweld dat heerst. Zo wijst Rand geweld streng af; geld dient de onderlinge relaties te reguleren. Toch wordt de bestaande maatschappij voortdurend vanuit Atlantis gesaboteerd.

De conclusie van Achterhuis luidt, op grond van bovenstaande formele kenmerken, dat *Atlas Shrugged* inderdaad als utopie kan worden beschouwd. Hierna gaat Achterhuis meer in op de personen achter de kapitalistische utopie. Hij focust daarbij vooral op Rand, met haar Russische, communistische achtergrond, en op Greenspan. Ook worden de relaties tussen verschillende volgelingen van Rand uitvoerig besproken.

De geschiedenis van de vrije markt

Hierna belandt Achterhuis bij de rol en de geschiedenis van de vrije markt: deel II van zijn boek. Hierin wil hij vooral laten zien hoe menselijke samenlevingen, en met behulp van welke instituties, in het verleden in hun onderlinge levensonderhoud hebben voorzien, zonder dat er sprake was van markt in onze moderne zin. De instituties van elke traditionele samenleving zijn, volgens Achterhuis, uitdrukkelijk ingericht om hebzucht en afgunst tegen te gaan. In de moderne samenleving geldt echter veeleer het 'ieder voor zich'; iets dat de traditionele mens nooit begrepen zou kunnen hebben. Toch moeten zowel de traditionele samenlevingen als de moderne samenleving dezelfde twee opgaven oplossen. Achterhuis verwijst hier naar Heilbroner (1966). Volgens Heilbroner zijn de twee opgaven:

1. Een gemeenschap moet een systeem ontwikkelen om goederen en diensten te produceren die zij nodig hebben voor het eigen voortbestaan.
2. Zij moeten de distributie van de vruchten van haar productie zo regelen dat het productieproces voortgang kan vinden.

In de moderne samenleving vindt dit plaats via de marktwerking. Om te beschrijven hoe dit in de traditionele samenleving ging, wordt Polanyi (1957) aangehaald, die onderscheid maakt tussen drie verschillende mechanismen: wederkerigheid,

herverdeling en een gemeenschappelijk huishouden (Achterhuis, 2010, p.116). Achterhuis spendeert aan ieder mechanisme een hoofdstuk om uit te leggen hoe productie, distributie en consumptie georganiseerd waren. Hoewel Achterhuis in dit deel interessante observaties geeft, zal ik hier niet verder op in gaan, aangezien deze historische beschouwing buiten het bereik van de vraag ligt of *Atlas Shrugged* de kapitalistische utopie belichaamt. Ik zal wel het laatste hoofdstuk van deel II bespreken, waar Achterhuis in gaat op het ontstaan van de marktmaatschappij.

Wanneer het woord 'markt' geopperd wordt, denkt men veelal aan een periodiek gebeuren met kraampjes en stalletjes waar gekocht en verkocht wordt. Maar er bestaat een beslissend verschil tussen deze markt en de markt in een traditionele samenleving: 'onze' markt is een geïntegreerd onderdeel van onze hele moderne marktmaatschappij, waar traditionele markten slechts losse fenomenen zijn. Op een beperkte wijze vormden zij een aanvulling op de drie traditionele economische mechanismen zoals hierboven vermeld (wederkerigheid, herverdeling en gemeenschappelijk huishouden). Het betrof losse, incidentele fenomenen die niet noodzakelijk waren voor het levensonderhoud. Ook Heilbroner (1966) stelt dat handel en markten van alle tijden zijn, maar dat er toch grote verschillen bestaan. Zo waren "*de markten in de Oudheid niet het middel waarmee de gemeenschappen in die dagen hun fundamentele problemen oplosten*"³ (Achterhuis, 2010, p.142-143). Om verder uit te leggen hoe de traditionele markten werkten, valt Achterhuis gedeeltelijk terug op zowel Heilbroner als Polanyi.

Polanyi maakte onderscheid tussen drie soorten markten: lokale, externe en interne (Polanyi, 1957, p.50-64). Bij de lokale markt ging het om producten uit de directe omgeving die op een markt van eigenaar wisselden. Ruilhandel stond hierbij centraal, vaak was betaling met geld ondergeschikt. Ook wederkerigheid speelde een grote rol: de ruilhandel was gebaseerd op wederkerigheidverhoudingen van mensen die met elkaar verbonden waren door gewoonte en recht, religie en moraal. Toch was gesjacher aan de orde van de dag: alleen met eindeloos afdingen zou je waar voor je geld kunnen krijgen. Deze lokale markten hebben altijd een beperkt, aanvullend en geïsoleerd karakter behouden, waardoor ze onmogelijk als voorloper van onze hedendaagse marktsamenleving kunnen worden beschouwd.

Ook de externe markt zag Polanyi niet als het begin van onze moderne marktmaatschappij. Een externe markt trok van stad naar stad, en van dorp naar dorp. Vooral in de middeleeuwen was de komst van deze jaarmarkten een feest. Wel heerste

³ Achterhuis citeert hier Heilbroner, 1966, p. 34.

er veel argwaan tegenover de kooplieden en het soort gedrag dat wij moderne mensen als normaal economisch handelen beschouwen. Zo zagen zowel de geestelijkheid als de adel, de kooplieden liever komen dan gaan, aangezien het beroep van de kooplieden nauw verbonden was met de hoofdzonden van hebzucht en begeerte. Een laatste voorbeeld van argwaan geeft Achterhuis met verwijzing een naar de gilden. Dit waren organisaties van ambachtslieden, vakmensen en later ook kooplieden, die volgens Heilbronner zeker niet gezien mogen worden als voorlopers van de hedendaagse industrie en het zakenleven. Het eerste verschil zit in het holisme van deze gilden: de reglementen waar de leden zich aan dienden te houden gingen niet alleen over productie, maar ook over burgerplichten en rechten en zelfs over kleding die al dan niet bij iemands rang hoorde en zijn dagelijkse gedrag. Het tweede verschil is dat de leden van het gilde er niet op uit waren om zoveel mogelijk geld te verdienen. Op het najagen van 'onoorbaar winstbejag' stonden zelfs hoge boetes. Winsten mochten een voorgeschreven peil niet te boven gaan, onderlinge concurrentie binnen hetzelfde gilde werd zoveel mogelijk aan banden gelegd en reclame was verboden (Achterhuis, 2010, p.144-146).

Om de opkomst van de maatschappelijke geïntegreerde markt te begrijpen, moeten we daarom kijken naar het derde soort handel die Polanyi omschrijft als intern of nationaal. Vooral de notie van 'nationaal' is hier van belang, doordat in de zeventiende eeuw nationale staten ontstonden en de regering van deze staten van bovenaf probeerden een geïntegreerde markt te ontwikkelen om zo rijkdom en welvaart voor de eigen natie te scheppen. Het nationale economische leven werd hierdoor steeds meer in onderlinge verbanden georganiseerd. Foucault heeft deze opkomst van de geïntegreerde en staatgezag gereguleerde markt uitvoerig beschreven in *Les mots et les choses* (1966). Hij richtte zich daarbij met name op de Franse staat. De rijkdommen die de Franse staat via de sturing van productie en handel dacht te vermeerderen, ontstonden niet zo snel als de regering wenste. *"En hier komen we in een volgende historische stap bij de meest befaamde formule die zowel het liberalisme als de vrije markt kenmerkt. Colbert, de Franse minister van Financiën, vroeg de zijdehandelaren van Lyon wat hij kon doen om hen te ondersteunen bij de verhoging van hun productie. Hun antwoord? 'Laissez faire'"* (Achterhuis, 2010, p.149). Wanneer men het 'onnatuurlijk' ingrijpen van de overheid afschaft, kan de markt zich op natuurlijke wijze ontplooien. De vrije markt wordt dan ook beschouwd als een natuurlijk gegeven dat zich ongehinderd moet kunnen ontwikkelen. Opmerkelijk hierbij is dat het ontstaan van de vrije markt alles behalve een natuurlijk proces was: eerst moest er vanuit de overheid veel georganiseerd

worden dat als fundament kon dienen om later zoiets als een geïntegreerde nationale en internationale markt in het leven te roepen. Vervolgens waren regeringsmaatregelen, soms zelfs geweld en aan de overheid gelieerde instituties nodig, om de vrije markt kunstmatig in leven te houden.

Geschiedenis van het denken over de vrije markt

Deel III wijdt Achterhuis aan verschillende denkers die geen voorstander waren van de vrije markt. Achterhuis werkt deze thematiek uit door het werk van achtereenvolgens Aristoteles, Thomas More, John Locke, Adam Smith, Jeremy Bentham, Karl Marx, Emile Durkheim en John Maynard Keynes te behandelen. Gezien de gestelde restrictie aan de omvang van deze scriptie, zal er van worden afgezien om dit in deze scriptie samen te vatten.

In deel IV, dat als titel 'De gerealiseerde utopie van de vrije markt' heeft, beschrijft Achterhuis eerst twee grote denkers die voorstander waren van de vrije markt en die ook al meerdere malen door het boek heen werden aangehaald: Friedrich von Hayek en Milton Friedman. Na de uiteenzetting van hun denken, worden economische en politieke zaken aan de orde gesteld die zeer actueel zijn en vragen om een adequate duiding. Zo belicht Achterhuis een aantal casussen die het falen van de vrije markt hebben laten zien: de staatsgreep van generaal Pinochet in Chili, de hulpverlening na de tsunami van 2004, water als handelsmiddel, de zorgmarkt en de bekritiseerde bonussen in het bedrijfsleven (Achterhuis, 2010, p.239 e.v.).

Noch markt, noch staat

Achterhuis sluit af met een epiloog waarin hij schrijft dat hij in *De Utopie van de Vrije Markt* wilde terugblikken op het neoliberale denken als een traditie die verouderd en achterhaald is (Achterhuis, 2010, p.293). Achterhuis verwachtte dat na de kredietcrisis het neoliberalisme een gepasseerd station zou zijn. Maar het tegenovergestelde blijkt waar: het neoliberalisme is tot Achterhuis' ontzetting, niet alleen springlevend, maar krijgt zelfs nieuw leven ingeblazen.

Om tot een vrije markt te komen moeten er verschillende obstakels worden weggenomen. Achterhuis komt echter tot de opmerkelijke conclusie dat wij deze 'obstakels' juist hartstochtelijk zouden moeten verdedigen: de instituties die wij de afgelopen eeuwen hebben gecreëerd, verdienen het om te worden verdedigd tegen dit utopische denken. Dit om dystopische gevolgen te voorkomen, zoals de verschraling van menselijke relaties, gewelddadige onteigening en ontworteling van grote groepen

mensen, toenemende sociale ongelijkheid, afbraak van de politieke macht en de paradoxale toename van toezicht en controle (Achterhuis, 2010, p.296). Dit illustreert Achterhuis aan de hand van het boek *Niemandland* (2009) van Marcel van Dam: Scandinavische landen met hun hoge belastingen en grote overheidsuitgaven behoren tot de meest concurrerende economieën ter wereld.

In dit verband benadrukt Achterhuis dat *“het goede leven waar het ons om gaat, zich veelal buiten de markt – maar ook buiten de staat! - afspeelt: in wederkerigheidsrelaties, ... in de gemeenschappelijkheid met anderen om greep op ons leven te houden”* (Achterhuis, 2010, p. 299).

In zijn pleidooi voelt Achterhuis zich gesteund door het werk van Aristoteles en diens deugdenethiek. Volgens hem hebben we naast praktische wijsheid, moed, zelfbeheersing en maatgevoel ook rechtvaardigheid nodig waarbij het algemeen belang centraal staat. Achterhuis pleit dan ook voor een herstel van de verhouding tussen markt, staat en burgermaatschappij (*‘civil society’*). Deze burgermaatschappij bestaat uit mensen die zelf hun verantwoordelijkheid nemen en marktpartijen (evenals overheidsdienaren) persoonlijk aanspreken en zo nodig tot de orde roepen (Achterhuis, 2010, p.300-301).

Hoofdstuk III - Ayn Rand

Achterhuis refereert vaak aan de persoonlijkheid van Ayn Rand wanneer hij haar ideeën bespreekt. Rand was een publieke figuur en deze publieke rol speelt nog steeds een belangrijke rol bij de reflectie op het Objectivisme. Hoewel een bibliografische studie naar Ayn Rand buiten bereik ligt van deze scriptie, zal ik een korte samenvatting geven van haar leven, wat mogelijk kan helpen om haar ideeën in de juiste context te plaatsen.

Overzicht van Rands leven

Op 25 februari 1905 wordt in St. Petersburg Alyssa Rosenbaum geboren, als dochter van Joodse ouders. Hoewel haar jeugd comfortabel is, komt daar snel een eind aan. Als Alyssa negen jaar is, breekt de Eerste Wereldoorlog uit. Hierna volgen de Kerenski Revolutie en de Bolsjewistische Revolutie. De familie Rosenbaum moet vluchten en zwerft arm en berooid enkele jaren door Rusland.

Wanneer de familie na enkele jaren terugkeert in St. Petersburg, worden de universiteiten geopend voor vrouwen, inclusief de joodse, en slaagt Alyssa erin om tot de universiteit van Petrograd toegelaten te worden. Zij studeert hier geschiedenis en filosofie en maakt kennis met haar favoriete filosofen, Aristoteles en Nietzsche. In Aristoteles bewondert zij het realisme en de logica. Nietzsche beïnvloedt haar sterk met zijn theorie van de Übermensch.

Het collectivisme van de Sovjetsamenleving wordt door Alyssa als extreem onderdrukkend ervaren. Amerika is voor haar het beloofde land, waar het vrije individu centraal staat. Eind 1925 krijgt ze toestemming familie te bezoeken in de Verenigde Staten. Hoewel ze de Sovjetautoriteiten vertelt dat haar bezoek kort zal zijn, is ze vastbesloten nooit meer terug te keren naar Rusland. Ze arriveert in New York in februari 1926 en verblijft vervolgens zes maanden bij familie in Chicago. Ik veronderstel dat dit ook de tijdsperiode was waar Alyssa haar naam heeft veranderd in Ayn Rand (dit wordt in de literatuur nergens duidelijk). Met haar naamsverandering neemt ze afstand van haar joodse achtergrond.

Rand werkt vervolgens aan verschillende filmscripts in Hollywood. Hier ontmoet zij haar toekomstige man, Frank O'Conner. Na een paar jaar verschillende banen te hebben gehad, verkoopt ze in 1932 haar eerste script (*Red Pawn*) en wordt haar eerste toneelstuk (*Night of January 6th*) opgevoerd in Hollywood en op Broadway. Haar eerste boek – de roman *We the Living* - wordt in 1936 gepubliceerd. Dit is de meest autobiografische van haar romans, het boek is gebaseerd op haar jaren in de Sovjet Unie. Hierna volgt *The Fountainhead*, wat een bestseller en Rands doorbraak wordt.

Vervolgens wordt ze bedolven onder de fanmail, die ze veelal beantwoordt met een verwijzing naar haar nog te verschijnen boek *Atlas Shrugged*. Een van deze fans is Alan Greenspan.

In 1946 begint ze aan haar roman, die wordt gepubliceerd in 1957. De ontwikkeling van haar filosofie is ontstaan in wisselwerking met haar ontwikkeling als literair auteur, scherpt zich door de jaren heen en komt ten tijden van *Atlas Shrugged* tot volle bloei. Enkele jaren later ontstaat er een radicale breuk tussen Ayn Rand en een van haar meest trouwe volgelingen en vrienden, Nathaniel Branden. Veel volgelingen van het Objectivisme raken door dit gedrag van hun voorbeelden gedesillusioneerd en verlaten de beweging. Rand publiceert in de jaren '70 nog enkele artikelen in de *Ayn Rand letter*, maar na de dood van Frank O'Connor in 1979 trekt zij zich meer en meer terug uit het publieke leven. Zij overleeft haar echtgenoot drie jaar en wordt naast hem begraven op het kerkhof van New York.

Invloed op Rands denken

De loop van haar leven was waarschijnlijk zeer belangrijk voor de ontwikkeling van Rands filosofie en manier van denken. Het eerste deel van haar leven is economisch onzeker. De combinatie van Rands afwijzing van het communisme, en haar persoonlijke ervaringen met het antisemitisme in Rusland, hebben hoogst waarschijnlijk voor de sterk individualistische grondtrek van haar filosofie gezorgd. Maar ook andere gebeurtenissen in haar leven hebben bijgedragen aan haar individualisme: sociaal was Rand afgesneden van haar directe familie door haar emigratie naar Amerika, van veel vrienden door haar radicale houding en manier van denken en uit eigen keuze bleef zij kinderloos (Merril, 1991).

Waarom we Rand in Europa niet kennen

De ideeën van Rand brengen zeer sterke reacties in mensen teweeg. Zo beschrijft Ronald Merrill (1991) dat hij een boek van Rand had aangeraden aan een vrouwelijke collega. Toen haar verloofde *Atlas Shrugged* in haar boekenkast zag staan, zei hij 'Dat wil je niet lezen!' en gooide het boek uit het openstaande raam. Het boek belandde op een grasveld naast de tuinman, die het gras aan het maaien was. Deze keek naar het boek, zag de titel, en reed er meerdere malen over heen totdat het veranderd was in confetti. Dit terwijl Merrill over zijn eigen ervaring zegt: "*I knew by [finishing the book] that my life had been changed permanently.*" (Merril, 1991, p.1) En met hem zijn er nog vele anderen die zeggen dat Rands filosofie hun leven voorgoed heeft veranderd. Maar

waarom is zij dan alleen bekend in Amerika en blijft zij in Europa vrijwel ongelezen?

Achterhuis noemt in zijn boek verschillende oorzaken van Rands onbekendheid in West-Europa. Eén hiervan behoeft naar mijn inzien extra aanvulling: de culturele en politieke kloof tussen Europa en de Verenigde Staten. Achterhuis stelt dat Amerika en Europa alleen de 'elitaire cultuur' delen. Hieronder valt het werk van Rand niet, aldus Achterhuis. Ik denk echter dat we een veel fundamentele punt kunnen aanwijzen waarom dit cultuurverschil zorgt voor het onbekend blijven Rand in Europa.

Dit meer fundamentele punt ligt in het cultuurverschil tussen de continenten. Amerikanen zijn veel individualistischer doordat de Verenigde Staten geworteld zijn in een individualistische traditie en levensbeschouwing. Individualisme wordt dan ook boven aan de lijst geplaatst van Amerikaanse waarden (Douglas, 2010). In West-Europese landen daarentegen, hebben gemeenschapsidealen, vaak gevoed door nationalisme, nog veel invloed. Dit uit zich in verschillen in waarden tussen de continenten. De grootste verschillen hebben betrekking op standpunten van het individualisme en de rol van de staat. Zo vindt 60% van de Amerikanen het belangrijk dat iedereen zijn eigen levensdoelen kan najagen zonder tussenkomst van de staat, terwijl 65% van de West-Europese respondenten aangeeft dat zij vinden dat de staat erop moet toezien dat niemand in nood verkeert (Pew Research Center, 2011). In West-Europa is men in het algemeen een groter voorstander van een actieve(re) rol van de staat (ibidem).

Rand pleit er meer dan eens voor dat juist de kleinste minderheid, het individu, beschermd moet worden. Het gaat Rand in haar (politieke) filosofie uiteindelijk om individuele vrijheid. Vooral het verschil tussen Amerika en West-Europa in de waardering van deze individualistische houding, kan een goede verklaring zijn van de bekendheid van Rand in Amerika, terwijl zij in West-Europa vrijwel ongelezen blijft.

Rand en Greenspan

Een korte opmerking over de relatie tussen Rand en Alan Greenspan is hier waarschijnlijk ook op zijn plaats. Greenspan was Rands belangrijkste filosofische leerling en tot 2006 president van de Amerikaanse Federal Reserve Bank.

Ik denk dat het belangrijk is om duidelijk te maken dat, hoewel Greenspan aanhanger was van de Objectivistische leer, er een groot verschil bestaat tussen de objectivistische opvatting omtrent economie (vrij van welke vorm van overheidsinmenging dan ook) en de opvattingen van de president van de FED. Een overheidsinstelling met een absoluut monopolie van geldcreatie in handen, lijkt mij

namelijk één van de meest vergaande manieren van economische interventie. Het was juist Greenspans *beleid*, met zeer lage rentevoeten, dat één van de hoofdoorzaken van de financiële crisis bleek te zijn (Viane, 2010).

Greenspan heeft in Achterhuis' ogen direct aan de financiële crisis bijgedragen. Hoewel ik er niet tegen in wil gaan dat Greenspan hieraan heeft bijgedragen, denk ik dat alleen hem en de hebzucht van bankiers de schuld te geven op zijn minst gezegd kort door de bocht is. Viane (2010) schrijft: "*Blaming greed for this crisis is the same as blaming oxygen when a house burns down*". Bovendien spreken we hier niet van een fout van de vrije markt werking: door inmenging van de overheid is sprake van een gemengde economie. Ik zal hier later nog op terug komen in het hoofdstuk 'Kapitalisme, Greed en Selfishness'.

Hoofdstuk IV - *Atlas Shrugged*; Utopie of niet?

Zoals beschreven aan het begin van deze scriptie, onderscheidt Achterhuis drie hoofdkenmerken en een aantal sub-kenmerken waaraan een verhaal of uiteenzetting moet voldoen alvorens een utopie te zijn. Volgens Achterhuis maakt de aanwezigheid van deze kenmerken *Atlas Shrugged* tot een 'utopie ten voeten uit' (Achterhuis, 2010, p.7). Hoewel Achterhuis veel interessante observeringen doet en beschrijft, heb ik het idee dat hij *Atlas Shrugged* geïdentificeerd heeft als een utopie, alvorens naar de aanwezigheid van deze kenmerken te kijken. Ik zal daarom in dit hoofdstuk proberen een paar punten aan te stippen die ik zelf als problematisch ervaar.

Sub-kenmerken

De methode van familiegelekenissen die Achterhuis gebruikt, heeft als voordeel dat niet alle (sub)kenmerken aanwezig hoeven te zijn om een tekst als utopisch te kwalificeren. Niet elk kenmerk bij elk familielid hoeft terug te keren, zolang er maar genoeg andere karakteristieken overblijven (Achterhuis, 2006, p.20). Ik zal er daarom vanaf zien alle sub-kenmerken te beschrijven, aangezien dit niet het antwoord kan geven op de vraag of *Atlas Shrugged* inderdaad de utopie is die Achterhuis erin ziet. Echter, er is één sub-kenmerk dat sterk samenhangt met het hoofdkenmerk van totaliteit en dat is de radicale breuk met het verleden. En juist dit kenmerk vind ik moeilijk te plaatsen in het gedachtegoed van Rand.

Dat het om een omwenteling gaat in de samenleving in *Atlas Shrugged*, is evident. Maar of deze omwenteling ineens en plotseling moet gebeuren, is wat anders. In *Atlas Shrugged* gaat de samenleving langzaam ten onder, mede doordat er sabotage plaats vindt vanuit de inwoners van de vallei. Maar wie zal de radicale omslag moeten bewerkstelligen? John Galt? *“De suggestie waarmee het boek eindigt, is dat John Galt alle macht krijgt om zijn Atlantis uit te bouwen naar nationale proporties”* (Achterhuis, 2010, p.193). Ik denk niet dat dit het geval is. Wat nodig is om Atlantis over te brengen naar de buitenwereld, is dat iedereen inziet dat het anders moet en vooral ook anders kan: een gewijzigd ethisch, politiek en economisch *beseef*. Dit kan volgens Rand alleen tot stand gebracht worden met argumenten en door te overtuigen, niet door dictatuur. *“Het vereist een filosofische revolutie, of beter: een wedergeboorte van de filosofie, om hier verzet tegen te plegen. [...] Ideeën kunnen alleen worden bevochten met ideeën.”* (Rand, 1993, p. 237). Dit veronderstelt, naar mijn inzien, juist een geleidelijk overgang.

Er is nog één opmerking die ik wil maken over de sub-kenmerken die Achterhuis beschrijft. Bij meerdere sub-kenmerken benadrukt hij namelijk dat het individu

ondergeschikt is aan het collectief. Moge het inmiddels duidelijk zijn dat dit in het Objectivisme precies andersom is!

Hoofdkenmerken

Door gebruik te maken van familiegelekenissen hoeft elk familielid dus niet aanwezig te zijn, zolang er maar genoeg andere karakteristieken overblijven. Dit geldt echter niet voor de hoofdkenmerken van een utopie. Daarom zal er nu gekeken worden naar de geïdentificeerde hoofdkenmerken die *Atlas Shrugged* tot een utopie maken.

Maakbaarheid

Op pagina 13 van deze scriptie is beschreven hoe Achterhuis de hoofdkenmerken van een utopie ook in *Atlas Shrugged* bespeurt. Zo komt de maakbare samenleving bij de kapitalistische utopie tot stand 'via de vrijmaking van de markt'. Er zit hier echter wel een paradox bij inbegrepen: deze vrije markt lijkt alleen gerealiseerd te kunnen worden, dankzij 'een actieve en waakzame politiek van de overheid' (Foucault, 2004, p.139). Waar Achterhuis aan denkt bij deze paradoxale wending, wordt later in het boek duidelijk wanneer hij dit toelicht aan de hand van de theorie van Jeremy Bentham (Achterhuis, 2010, p.187 e.v.): opvoeding, disciplineren en toezicht. Achterhuis stelt dat er "ongetwijfeld ... een gigantische opvoedingscampagne nodig [zal] zijn om het volk aan te passen aan de utopische eisen van John Galt" (Achterhuis, 2010, p.193). Dit gaat echter lijnrecht tegen Rands ideeën in. Ik zal dit laten zien aan de hand van haar theorie van rechten. Dit is namelijk de basis voor haar verdediging van het kapitalisme (Uyl en Rasmussen, 1986, p.165).

Rand definieert kapitalisme als volgt: "*capitalism is a social system based in the recognition of individual rights*" (Rand et al, 1965, p.19). De basis van deze definitie ligt dus in de rechten van het individu en wanneer deze individuele rechten gerespecteerd worden door de samenleving, dan is deze samenleving kapitalistisch (Uyl en Rasmussen, 1986, p.179). "A 'right' is a moral principle defining and sanctioning a man's freedom of action in a social context. There is only one fundamental right [...]: a man's right to his own life. Life is a process of self-sustaining and self-generated action; the right to life means the right to engage in self-sustaining and self-generated action—which means: the freedom to take all the actions required by the nature of a rational being for the support, the furtherance, the fulfillment and the enjoyment of his own life." (Rand, 1964, p. 93) Elke individu heeft dus het recht zelf keuzes te maken en hier vervolgens naar te handelen. Een opvoedingscampagne van de overheid gaat waarschijnlijk in

tegen de eigen keuze van het individu; anders zou deze campagne helemaal niet nodig zijn. Op het moment dat de overheid deze individuele rechten niet erkent, spreekt Rand zelfs van een 'dictatuur'. Wanneer deze dictatuur zich aankondigt, dan is het juist de tijd om in staking te gaan, zoals in *Atlas Shrugged* ook gebeurt (Toffler, 1964). In een interview met Alvin Toffler beargumenteert Rand: *"What we have today is not a capitalist society, but a mixed economy ... which, by the presently dominant trend, is moving toward dictatorship. The action in Atlas Shrugged takes place at a time when society has reached the stage of dictatorship. When and if this happens, that will be the time to go on strike, but not until then."* Toffler vraagt vervolgens wat Rand bedoelt met 'dictatorship', en hoe zij dit zou definiëren. Rand antwoordt dan: *"A dictatorship is a country that does not recognize individual rights, whose government holds total, unlimited power over men."* (Toffler, 1964)

De gigantische opvoedingscampagne die volgens Achterhuis nodig is, respecteert de rechten van het individu niet, en stelt zo de samenleving boven het individu. Als Achterhuis dus stelt dat de samenleving 'maakbaar' is, stelt hij zich deze maakbaarheid voor op een wijze die voor Rand totaal onaanvaardbaar zou zijn.

Samenleving

Achterhuis stelt dat we enkel dingen over de samenleving te weten kunnen komen door het bestuderen van individuen en hun onderlinge relaties. Echter, omdat Rand toch een geheel van maatschappelijke voorwaarden ontwerpt, concludeert Achterhuis dat ook in Atlantis sprake is van een samenleving. Rand zelf beargumenteert: *"Galt's Gulch is not an organized society, but a private club whose members share the same philosophy. It exemplifies the basic moral principles of social relationships among rational men, the principles on which a proper political system should be built."* (Rand, 1995, p. 626). Hiermee wil zij niet zeggen dat Galt's Gulch *helemaal* geen samenleving is, het is slechts geen *georganiseerde* samenleving. Dit komt door haar visie op een samenleving die gebaseerd is op de wederkerige en vrijwillige samenwerking tussen individuen. *"Society is a large number of men who live together in the same country, and who deal with one another [...] Community of values that is the necessary ingredient of any successful relationship among living beings"* (Rand, 1971a, p. 157-158). En: *"A great deal may be learned about society by studying man; but this process cannot be reversed: nothing can be learned about man by studying society—by studying the inter-relationships of entities one has never identified or defined."* (Rand, 1966, p.15)

In *De Utopie van de Vrije Markt* stelt Achterhuis dat er sprake is van een

samenleving in Atlantis. In *De Erfenis van de Utopie* had hij opgemerkt dat het individu ondergeschikt is aan de gemeenschap. Dit is, zoals beschreven bij 'maakbaarheid' in dit hoofdstuk, bij Rand zeker niet het geval. Hoewel er wel geconcludeerd kan worden dat het in *Atlas Shrugged* inderdaad gaat om een samenleving, laat de manier waarop Achterhuis Rand haar samenleving beschrijft te wensen over.

Totaliteit

Achterhuis ziet het laatste criterium van de utopie, totaliteit of holisme, vooral terugkomen aan het einde van het boek van Rand, wanneer John Galt de macht aangeboden krijgt om Amerika te hervormen, maar weigert. Het gaat hem om het scheppen van een volledig nieuwe maatschappij die al in het kleine Atlantis belichaamd is. Dit vereist, net als bij elke utopie, een totale reconstructie van de bestaande samenleving met een radicaal ander maatschappelijk systeem. Bij 'sub-kenmerken' in dit hoofdstuk, beargumenteerde ik dat ik een geleidelijk overgang veronderstel van de 'oude' naar de 'nieuwe wereld'. Hierdoor zal de overgang echter niet minder radicaal zijn of niet minder doorwerken in verschillende aspecten van het menselijk leven. Deze totaliteit komt waarschijnlijk mede voort uit het feit dat Rand een heel filosofisch systeem heeft ontwikkeld. Haar politieke theorie is afhankelijk van een ethiek, welke op haar beurt weer afhankelijk is van een metafysica en een epistemologie. Alle aspecten werken op elkaar in en beïnvloeden elkaar. Hieruit kan niet anders dan geconcludeerd worden dat het Objectivisme leidt tot een totale reconstructie van de bestaande samenleving met een radicaal ander maatschappelijk systeem.

Utopie of toch niet?

Concluderend moet ik, misschien tegen mij zin in, Achterhuis gelijk geven dat zijn drie hoofdkenmerken van een utopie daadwerkelijk terug te vinden zijn in *Atlas Shrugged*. Wanneer geaccepteerd wordt dat deze drie kenmerken de kenmerken van een utopie zijn, moet er ook geconcludeerd worden dat *Atlas Shrugged* een utopie is.

Toch ben ik niet tevreden met deze conclusie. Dit komt waarschijnlijk voort uit de punten die ik hierboven beschreven heb die enigszins betwistbaar zijn. Dat *Atlas Shrugged* een ideeënroman is, is onbetwistbaar. Maar een blauwdruk voor de samenleving? Op internet geeft iemand de volgende reactie op critici van *Atlas Shrugged*: " 'Atlas is not a "How To Live Your Life' kind of book. It is not 'Life for Dummies'. ... Its focus is on major fundamental ideas and ... concerns about charity and family are really not fundamental issues. So, if my son calls me tomorrow to say he's

coming up for a week's visit, I don't go running to pull Atlas Shrugged off the shelf to tell me how to respond." (<http://www.atlas-shrugged-movie.com>, 8 juni 2012) Rand zelf zei in een interview: *"I am not a government planner nor do I spend my life inventing Utopias. ... I am talking about principles whose practical applications are clear. I seek to provide men – or those who care to think - with an integrated, consistent and rational view of life"* (Toffler, 1964).

Hoofdstuk V - Kapitalisme, Greed en Selfishness

In het vorige hoofdstuk heb ik een paar punten aangestipt die ik zelf als problematisch ervaar. Er zijn echter drie punten die ik nog wil bespreken. Het gaat om de manier waarop Achterhuis en Rand een paar begrippen anders te lijken interpreteren: kapitalisme, *greed* en *selfishness*, en de methode die Achterhuis gebruikt, die bekritiseerd wordt door Saskia Poldervaart (2007).

Kapitalisme

In de epiloog van *De Utopie van de Vrije Markt* laat Achterhuis duidelijk merken dat hij geen voorstander is van de vrije markt. Hij pleit ervoor om wat de meeste neoliberalen zien als 'obstakels', juist hartstochtelijk te verdedigen. Wanneer we dit niet doen zullen vooral de dystopische trekken zich laten zien in de maatschappij. Hierbij noemt Achterhuis onder andere 'de verschraving van menselijke relaties', 'de gewelddadige ontworteling van grote groepen mensen', 'uitsluiting van burgers', en 'toenemende sociale ongelijkheid'. Ik denk echter niet dat deze dystopische aspecten zich voor hoeven te doen wanneer men het kapitalisme van Rand volgt. Voor Rand is het kapitalisme zoveel omvattend dat de essentie beter wordt gerepresenteerd door een morele leer dan een economische (Uyl en Rasmussen, 1986, p.173). Rand verdedigt zelfs dat kapitalisme de enige moreel gerechtvaardigde manier voor mensen is om te socialiseren (Uyl en Rasmussen, 1986, p.174). Wanneer dit juist is, zullen de genoemde dystopische trekken van Achterhuis zich juist niet voor doen!

Bij beschouwing van het kapitalisme is het bovendien belangrijk in gedachten te houden dat een dergelijk 'laissez-faire kapitalisme' systeem nooit heeft bestaan (Uyl en Rasmussen, 1986, p.177). Hierdoor kunnen de vermeende misbruiken van het kapitalisme, zoals economische depressies, armoede en oorlog, niet worden toegeschreven aan het kapitalisme zelf, maar wel tot de acties van de staat (Uyl en Rasmussen, 1986, p.178). Hierdoor zijn veel bezwaren tegen het kapitalisme niet daadwerkelijke gericht tegen het kapitalisme. Rand beargumenteert dan ook dat, wanneer de bewijzen nauwkeurig bestudeerd worden, men wel tot de conclusie moet komen dat acties van de overheid verantwoordelijk zijn voor de misstanden die veelal de vrije markt worden aangerekend. Aan deze twee verschillende standpunten kan een scriptie op zich gewijd worden. Ik zal er daarom niet uitvoerig op in gaan. Ik vind het echter wel belangrijk op te merken dat, in een gemengde economie zoals wij die kennen, het moeilijk is om bepaalde misstanden daadwerkelijk toe te schrijven aan 'het falen van de vrije markt', terwijl een totale vrije markt nooit heeft bestaan. Of de fout ligt bij de

marktwerking of bij het ingrijpen van de overheid is daarom moeilijk te zeggen.

Greed en Selfishness

Een ander punt waar ik tegenaan liep bij het vergelijken van Achterhuis' reflectie van Rands gedachtengoed en de boeken van Rand zelf, komt voort uit de begrippen *greed* en *selfishness*. Achterhuis identificeert de ongewone inhoud van de utopie als het derde obstakel waarom men het neoliberalisme in Europa niet (er)kent als utopie. In veel utopieën zijn hebzucht en begeerte verdwenen en is het geld afgeschaft. In de utopie van Rand draait het juist om de deugd van hebzucht ('*greed*') en is geld het symbool van succes, gerealiseerd geluk en creativiteit (Achterhuis, 2010). Deze *greed* vormt samen met *selfishness* de centrale concepten van het Objectivisme, aldus Achterhuis. Rand ziet zelf de rede als haar centrale begrip: *"I am not primarily an advocate of capitalism, but of egoism; I am not primarily an advocate of egoism, but of reason. If one recognizes the supremacy of reason and applies it consistently, all the rest follows."* (Rand, 1971b, p.1). Het volgen van eigenbelang is geen subjectieve keuze maar objectief de meest redelijke. Deze redelijke keuze leidt ook tot *selfishness*. Wanneer gekeken wordt naar de karakteristieken die Rand beschrijft als *selfish*, zijn deze echter op geen enkele manier hetzelfde als hetgeen men doorgaans als egoïsme beschouwt. In het reeds genoemde interview met Alvin Toffler zegt Rand: *"It would not against the principles of Objectivism for anyone to sacrifice. But it depends on the circumstances. I would step in the way of a bullet if it were aimed at my husband. It is not self-sacrifice to die protecting that which you value: If the value is great enough, you do not care to exist without it. This applies to any alleged sacrifice for those one loves."* (Toffler, 1964). Dit is voor Rand geen zelfopoffering, maar *selfishness*: *"Any action that a man undertakes for the benefit of those he loves is not a sacrifice if, in the hierarchy of his values, in the total content of the choices open to him, it achieves that which is of the greatest personal (and rational) importance to him."* (Rand, 1964, p. 60) Wie het hoofdstuk 'The Utopia of Greed' uit *Atlas Shrugged* leest, zal beseffen dat ook *greed* weinig van doen heeft met de betekenis die men er doorgaans aan geeft. Wat Rand hier met 'hebzucht' duidelijk wil maken, is dat niemand het recht heeft te verlangen of te krijgen wat hij niet verdiend heeft.

Methode

Saskia Poldervaart (2007), docente vrouwenstudies en politicologie aan de universiteit van Amsterdam, levert in haar artikel: 'De actualiteit van het utopisch denken en handelen' kritiek op Achterhuis' beschrijving van de utopie. Ze schrijft dat utopische

ontwerpen en bewegingen nooit los van hun context bestudeerd kunnen worden, zoals Achterhuis wel tracht te doen. “Je kunt de ideeën van Thomas More van bijna vier eeuwen geleden niet als typerend beschouwen voor het utopische denken van nu. Want we denken nu toch ook niet hetzelfde over religie, man-vrouw verhoudingen, slavernij etc. als 400 jaar geleden?” Zij identificeert hierna twee breuken in het utopisme (rond 1830 en 1970), waarmee ze wil aantonen dat utopisch denken en utopische praktijken altijd hun eigen tijd reflecteren. Utopisme heeft niet alleen betrekking op realiseerbaarheid, maar ook op het anders leren denken. Het gaat niet alleen om de voorstelling van een alternatieve samenleving, maar ook om het veranderen van mensen zelf. De methode die Achterhuis gebruikt om de kenmerken van de utopie te onttrekken aan historische werken, is volgens Poldervaart dus problematisch.⁴

Wat dit verandert

Door te laten zien dat er wellicht een misvatting over het gebruik van *selfishness* en *greed* bestaat, zal de conclusie, dat *Atlas Shrugged* inderdaad een utopie is, niet veranderen. Dit geldt tevens voor het verschil in opvatting over kapitalisme. Het commentaar dat Saskia Poldervaart (2007) daartegen levert, kan dit wel. Hoewel de conclusie van deze scriptie een andere wending zou kunnen nemen door Poldervaarts kritiek te volgen, wordt hier toch vanaf gezien. Door Achterhuis' methode te kritiseren gaat zij namelijk terug naar het fundament waaraan een utopie moet voldoen. In deze scriptie is besloten de geïdentificeerde kenmerken van een utopie, die Achterhuis in *De Erfenis van de Utopie* heeft uiteengezet, te accepteren als zijnde de juiste kenmerken van een utopie. Er wordt daarom alleen gekeken of *Atlas Shrugged* een utopie is aan de hand van de door Achterhuis zelf gestelde criteria.

⁴ Wellicht heeft Achterhuis hier iets meer credit verdiend dan Poldervaart hem toekent, hij identificeert de kenmerken van een utopie immers niet alleen aan de hand van Thomas More, maar verwijst ook naar *Wij* van Jevgeny Zamjatin (1920), *Woman on the Edge of Time* van Marge Piercy (1976) en *Anthem* van Ayn Rand (1976).

Conclusie

In deze scriptie heb ik getracht de vraag te beantwoorden of Achterhuis terecht de conclusie trekt dat *Atlas Shrugged* (1957) een utopie is. Hiertoe heb ik een uiteenzetting gegeven van *De Utopie van de Vrije Markt* (2010). Ter ondersteuning heb ik kort aangegeven hoe Achterhuis een utopie identificeert aan de hand van zijn eerdere werk *De Erfenis van de Utopie* (1998). Vervolgens heb ik geprobeerd Achterhuis aan te vullen wanneer hij drie obstakels identificeert die ervoor zorgen dat Rands werk in Europa vrijwel ongelezen is gebleven, namelijk het grote cultuurverschil tussen Amerika en Europa. In het hoofdstuk 'Utopie, of niet?' heb ik vervolgens besproken hoe de drie hoofdkenmerken van een utopie terug te vinden zijn in *Atlas Shrugged*. Hoewel ik het niet altijd eens ben met de manier waarop Achterhuis deze drie karakteristieken aanduidt, aangezien zijn manier vaak geen recht doet aan Rand's gedachtegoed, zijn alle drie de kenmerken wel aanwezig. Hieruit kan geconcludeerd worden dat *Atlas Shrugged* inderdaad een utopie genoemd kan worden. Wel heb ik hierna een paar punten aangedragen die ik zelf als problematisch heb ervaren. Hierbij noem ik als eerste de manier waarop Achterhuis het kapitalisme ziet. Aangezien een 'laissez-faire kapitalisme' systeem nooit heeft bestaan, is het moeilijk te zeggen of de dystopische trekken die Achterhuis beschrijft veroorzaakt worden door de marktwerking of door het ingrijpen van de overheid. Als tweede bespreek ik de verschillende interpretaties van *greed* en *selfishness* bij Rand en Achterhuis, waardoor het lijkt alsof ze soms over verschillende dingen spreken. Aanvullende kritiek levert Saskia Poldervaart (2007). Zij bekritiseert de methode die Achterhuis gebruikt. De ideeën van Thomas More van bijna vier eeuwen geleden zouden niet als typerend beschouwd kunnen worden voor het utopische denken van nu, aangezien er over de meeste zaken nu anders wordt gedacht.

Recensies van *De Utopie van de Vrije Markt*

Ik heb lang gezocht naar kritische recensies van *De Utopie van de Vrije Markt*, maar veel heb ik er niet gevonden. Veelal zijn de recensenten lovend en omarmen ze het boek van Achterhuis zonder veel kritische reflecties. Ik vermoed dat de status van Achterhuis als 'denker des vaderlands' mede bepalend is voor de wijze waarop in Nederlandse intellectuele kringen Rand wordt ontvangen. De onbekendheid met Rands werk kan waarschijnlijk als tweede reden aangeduid worden waarom Achterhuis, bijna onbekritiseerd, Rand zo negatief kan neerzetten.⁵

⁵ Veel beschouwingen van Rand haar werk komen uit Amerika. Maar zelfs in deze werken is weinig te vinden over de kapitalistische beschouwingen van Rand; ze zijn veelal ethisch gericht.

Verdediging van Rand

In Achterhuis' epiloog wordt duidelijk dat Achterhuis niets voelt voor Rands kapitalisme of objectivisme. Op de één of andere manier intrigeert het gedachtegoed van Rand mij echter dusdanig, dat ik mij min of meer genoodzaakt voelde het boek van Rand te verdedigen. Vanaf het begin van deze scriptie ben ik daarom op zoek gegaan naar mogelijke misinterpretaties van Achterhuis om zijn ongelijk te bewijzen. Hiermee doe ik, net zoals Achterhuis, waarschijnlijk geen recht aan het adagium van Spinoza, die stelt dat menselijke en maatschappelijke verhoudingen zonder vooringenomenheid bestudeerd dienen te worden.

Poldervaart (2007) stelt dat het zelfs paradoxaal aandoet dat *“de utopisten, die juist zo nadrukkelijk middel en doel met elkaar verbinden en pleiten voor het leven van je idealen in het hier en nu, door antiutopisten worden geassocieerd met geweld, totalitarisme en opoffering van het heden voor een betere toekomst”* (Poldervaart, 2008, p.37). Als verklaring hiervoor geeft Poldervaart aan dat de associatie grotendeels voort komt uit angst zich een andere wereld voor te stellen dan de huidige en door het schrikbeeld van het communistische totalitarisme (Poldervaart, 2008, p.37). Of Achterhuis echt bang is om zich de andere wereld van Rand voor te stellen is een tweede. Maar of je het eens bent met Rands ideeën of niet, haar filosofie verdient meer serieuze aandacht. Achterhuis heeft dit maar gedeeltelijk bereikt. Wellicht dat door het lezen van *De Utopie van de Vrije Markt* de interesse voor Rands gedachtegoed bij sommige lezers aangewakkerd wordt. Toch betwijfel ik of er veel lezers zijn die zelf onbevangen haar teksten zullen bestuderen na de negatieve lading die Achterhuis meegeeft aan *Atlas Shrugged* en daarmee aan Rands filosofie.

Achterhuis neemt het zichzelf kwalijk dat het zo lang duurde voordat hij zag dat het neoliberalisme een utopie is: *“Wat ik theoretisch heel goed wist, maar in de praktijk niet goed doorhad, was dat elke ideologie zichzelf als een onontkoombare en natuurlijke visie op de werkelijkheid presenteert. Daardoor blijft ze goeddeels onzichtbaar. Zij is de bril die bijna iedereen draagt”* (Achterhuis, 2010, p.99). Misschien dat ik zelf deze bril ook (nog) draag en daardoor de utopische waarde van *Atlas Shrugged* niet zie. Ik zie *Atlas Shrugged* als een ideeënroman die kritiek uit op de huidige samenleving, niet als blauwdruk voor de perfecte samenleving.

Bibliografie

- Achterhuis, H. (1998) *De erfenis van de utopie*, Amsterdam: Ambo.
- Achterhuis, H. (2006) *Utopie*, Amsterdam: Ambo.
- Achterhuis, H. (2010) *De utopie van de vrije markt*, Rotterdam: Lemniscaat.
- Dam, M., van (2009) *Niemandland*, Amsterdam: Bezige Bij.
- Driehuis, G. (2009) *De daders en de meelopers: Wie is wie in de kredietcrisis?*, Amsterdam: Balans, p. 32.
- Douglas, C. (2010) *Examining America's Cultural Values: Individualism*, http://www.nayajeevan.org/index.php?option=com_content&view=article&id=25, 7 juni 2012.
- Foucault, M. (1966) *Les mots et les choses*, Paris: Gallimard.
- Heilbroner, R. (1966) *De wording van de economische samenleving*, Utrecht: Het Spectrum.
- Heller, A.C. (2009) *Ayn Rand and the World She Made*, New York: Doubleday, p. 117.
- Merril, R. (1991) *The ideas of Ayn Rand*, Illinois: Open Court Publishing Company.
- More, T. (2008) *Utopia*, Amsterdam: Athenaeum – Polak & van Gennep.
- Pew Research Center (2001) *The American-Western European Values Gap*, <http://www.pewglobal.org/2011/11/17/the-american-western-european-values-gap/>, 24 mei 2012.
- Toffler, A. (1964) Playboy interview with Ayn Rand, http://ellensplace.net/ar_pboy.html, 4 juni 2012.
- Polanyi, K. (1957) *The great transformation*, Boston: Beacon Press.
- Poldervaart, S. (2007) 'De actualiteit van het utopistisch denken en handelen', <http://igitur-archive.library.uu.nl/sg/2007-0208-200140/c2.pdf>, 23 mei 2012.
- Rand, A. (1946) *Anthem*, New York: Signet Books.
- Rand, A. (1957) *Atlas Shrugged*, New York: Penguin Group.
- Rand, A. (1964) *Virtue of Selfishness*, New York : Signet.

Rand, A., Branden, N., Greenspan, A., Hessen, R. (1965) *What is Capitalism?*, New York : Nathaniel Branden institute, p. 19: <http://tfasinternational.org/ila/WhatIsCapitalism.pdf>

Rand, A. (1966) *Kapitalisme; het onbegrepen ideaal*, Laren: Novapres.

Rand, A. (1971a) "The age of envy", in: *The Objectivist*, Juli-Augustus 1971.

Rand, A. (1971b) "Brief summary", in: *The Objectivist*, September 1971.

Rand, A. (1993) *The New Left: The anti-industrial revolution*, New York: Plume, p. 237.

Rand, A. (1995) *Letters of Ayn Rand*, New York: Plume, p. 262.

Uyl, D. en Rasmussen, D. (1986) *The philosophic thought of Ayn Rand*, Chicago: University of Illinois Press.

Viane, T. (2010) "Alan Shrugged- Hoe Utopisch is de vrije markt?", in: *Gezamenlijke discussieavond Gent & Liberales 09/12/2010*, p. 5-8, <http://lvsvgent.be/file/CexhsVXohg1Wv3JOz0Q0Kw.pdf>

Vlerken, van, J. (2009) *Twee jaar kredietcrisis: het begin*, <http://www.beursgorilla.nl/twee-jaar-kredietcrisis-het-begin.asp>, 28 April 2012.

Anonieme bronnen:

<http://www.atlas-shrugged-movie.com/2011/04/cathy-young-atlas-mugged/>,
Young: Atlas Mugged, 8 juni 2012.

Cathy